

Eiken Friedrichsen

Per Lindeströms *Geographia Americae*

Den unge svenske festnings-ingeniøren Per Lindeström gikk i land på øya Sankt Kristoffer den 16 april 1654 etter en strapasiøs fart over Atlanterhavet. Reisen hans hadde begynt året før i oktober i Stockholm; målet var den svenske kolonien Nya Sverige i Nord-Amerika.¹ Han skriver om St. Kristoffer:

Når jag såg pepparen, huru han växte, så kom jag ihåg en part, när de vilja önska enom ont, så plåga de säga: 'Gud give du vore så långt bort, som pepparen växer', så tänkte jag om mig: 'Nu är jag där.'²

Sitatet viser hvor overveldende inntrykket av det fremmede landet må ha vært: I det foregående avsnittet beskriver Per Lindeström

¹ Den svenske kolonien Nya Sverige lå ved munningen av elven Delaware. Området var under svensk styre fra 1638 til 1655.

² Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 58f. Manuskriptet av Lindeströms *Geographia Americae* var ferdig i 1691. Det ble utgitt første gang 1923 av Nils Jacobsson (*Per Lindeströms resa till Nya Sverige 1653-1656 skildrad av honom själv i hans handskrift "Geographia Americae eller Indiae Occidentalis beskrifningh"*, Stockholm 1923); flere avsnitt foreligger her bare i sammendrag. Den andre utgave, som siteres her, kom i 1962; den er heller ikke helt fullstendig, men utgiveren henviser på forkortelsene. En ifølge utgiveren fullstendig, kommentert engelsk oversettelse ble publisert 1925 av Amandus Johnsson (*Geographia Americae with An Account of the Delaware Indians. Based on Surveys and Notes Made in 1654-1656 By Peter Lindeström*, Philadelphia 1925).

ennå overfloden av eksotiske frukt og krydder som øya frembringer og som minner om paradiset. Men ved synet av pepperen dominerer til slutt følelsen av avstanden til den verden han kjenner. Han er der hvorhen man, i verden hans, ønsker å sende sine fiender.

Ordtaket om pepperen peker ikke bare på avstanden som Lindeström har tilbakelagt. Ordtaket integrerer samtidig den ukjente øya St. Kristoffer i den kjente verden: Denne kjente verden rommer nemlig områdene som man vet ligger langt borte og at den ettertraktete pepperen kommer derfra. Lindeström framkaller denne kunnskapen ved å nevne pepperplantene og ordtaket 'ønske noen dit pepperen gror' i beskrivelsen av St. Kristoffer. "Nu är jag där" forbinder umisforståelig den allminnelige kunnskapen med det spesielle tilfellet St. Kristoffer – også for leseren. Det er et eksempel på hvordan forfatterens forsøk å få tak i den fremmede verden viser seg i den tilsvarende teksten.

Lindeström reiste som planlagt videre til den svenske kolonien Nya Sverige. Han vendte hjem etter at hollenderne hadde inntatt kolonien i slutten av 1655. Sannsynligvis begynte han i 1679 med å nedtegne opplevelsene sine, i 1691 ble manuskriptet av *Geographia Americae eller Indiae Occidentalis beskrifffningh* ferdig.

Geographia Americae kan – uten hensyn til tilegnelsen og forordet – deles i fem større avsnitt: 1) reisen (tilsvarer kapittel I i *Geographia Americae*) 2) de første begivenhetene i Nya Sverige (tilsvarer kapittel II) 3) 'Zipangri'-kapitlet som omhandler den Nye Verdens historie og geografi (tilsvarer kapittel III) 4) Nya Sverige og indianerne som bor der (tilsvarer kapitlene IV-XXVIII³) 5) beleiringen og erobringen av kolonien (tilsvarer kapittel XXIX).

Inndelingen viser at begivenhetene blir framstilt i kronologisk rekkefølge. Et unntak er hjemreisen til Sverige: Det skildres bare to utvalgte begivenheter. Skildringen står i ikke ved slutten av boka,

³ Kapitlene IV til XXVIII er relativt korte, men tilsammen utgjør de likevel omtrent en fjerdedel av boka.

men rett etter beskrivelsen av reisen til Nya Sverige. Til tross for det går ikke inntrykket tapt av at leseren gjenopplever Lindeströms reise gjennom teksten. Det var antakelig Lindeströms hensikt at dette skjer: Han skriver nemlig i innledningen, at han skrev *Geographia* også med hensyn til de som selv ikke kunne foreta en slik reise. Han tilføyer at han vil “med den gunstige läsaren [...] vandra och fara över västerhavet”.⁴ Så beskriver Lindeström opplevelsene sine fra sitt eget synspunkt og i kronologisk rekkefølge. Ofte tillegger han den eksakte datoen: “Den 26 martii vindade vi upp ankar, hissade segel, gåvo lösen och bödo Grote Canarien god natt, gåendes [...] till västen åt östre passagien”.⁵ Men Lindeström nevner ikke bare reisens forskjellige stasjoner. Snarere skildrer meget avvekslende den verden han reiser igjennom.

Lindeström oppgir, for eksempel, mye informasjon som henger nærmere eller videre sammen med det som skjer eller med stedet han akkurat da befinner seg på. Da skipet ligger på redan før Dover i den engelske kanal, forteller han om byens slott som er betatt av djevelen, på Kanariøyene beskriver han omfattende dyrkingen og forarbeidingen av sukkerrør. At Lindeström selv oppfattet disse lange informerende passasjene som digresjoner, viser kommentarene som “Här med vill jag nu åter begiva mig till vår indianska resa igen”.⁶ Med en liknende kommentar slutter også den følgende episoden som viser hvor langt digresjonene kan fjerne seg fra det egentlige temaet: Skipet Lindeström reiser med, blir truet av sjørøvere. I denne sammenheng skildrer Lindeström hvor dårlig de hygieniske forhold om bord var, at mange døde og hvordan de ble begravet:

Liken blevo allenast uti laken eller skinnfäller insömmade, och vid armar och föttar stenar och järnkulor bundit, på det de dess

⁴ Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 23.

⁵ Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 50.

⁶ Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 50.

fortare sjunka måtte, att fiskarne dem ej uppsluka måge. Men tros näppligen dem kunna komma till någa botten, förran de kommo fiskarne till spis, emedan holländaren tenterat have, om han skulle hinna botten i västerhavet och därtill med 4 eller 5 skepp med lutter lastade tåg utförsänt, vilke tåg de allesammans hava utlöpa låtit men ändå ingen botten funnit. Nu till min förriga relation igen.⁷

Å nå sjøbunnen det er aspekten som knytter sammen skildringen av begravelsesskikkene på skipet og informasjonene om forsøket å måle havets dyp. Bortsett fra dette har begge deler ikke særlig mye med hverandre å gjøre – i det minste ikke for Lindeström: Han kommenterer det følte bruddet ved å si at han nå vil fortsette den egentlige redegjørelsen sin. Men ved å ta opp forsøket å måle hvor dyp havet er, gjør Lindeström oppmerksom på at Atlanterhavet er mer enn et sted hvor man begraver folk som døde på reisen. Atlanterhavet er i seg selv også gjenstand for menneskenes nysgjerrighet. I dette tilfellet prøves det å danne seg et bilde av denne delen av verden som er skjult for øynene, ved hjelp av vitenskaplige metoder.

Det at Lindeström ofte bruker dialoger når han skildrer møter med andre mennesker, bidrar til at teksten blir levende. Et eksempel er møtet med en katolsk munk på Kanariøyene som vil omvende Lindeström til den katolske troen:

‘Hörer icke du själve djävulen och helvetit till både med hull och hår, liv och själ, som djärves att åtkalla Kristum själv utan någon medlare?’ ‘Du djävelsmunk’, svarade jag, ‘hörde du samme mannen till, och Jesus Kristus är min rätte medlare’. ‘Jag hörer fulle’, sade munken, ‘att du äst galen och ifrån vettet. Det är intet gott att narras med dig. [...] Ja, jag ser, du äst en förbannat människa, som intet heller vördar Kristi crucifix eller Mariæ,

⁷ Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 53.

Kristi moders beläte, att du en gång därför skulle vilja göra reverentz eller buga dig? 'Nej', svarade jag, ...⁸

Samtalen fortsetter en stund på samme måten til munken gir opp og trekker seg tilbake. Men ikke uten at han fikk betalt for omvisningen gjennom kirker og klostre han hadde gitt Lindeström. Gjennom at samtalen er utformet som et replikkskifte får leseren inntrykket av at han ser begivenheten skje rett foran seg. Likevel må man gå ut fra at samtalen ikke foregikk ord for ord som Lindeström beskriver den. Det gikk jo mer enn tjue år mellom at forfatteren opplevde situasjonen og at han skildret den i boka si. Bruken av direkte tale aksentuerer i andre sammenheng troverdigheten av det som sies om ukjente, eksotiske land. Kanariøyenes rikdom på frukt, vin osv. la Lindeström ramses opp av øyenes guvernør – som svar på spørålet om man fikk lov til å gå i land og handle fersk forsyning.

Ved siden av digresjonene og dialogene bidrar også personlige opplevelser som skildres til å skape et livfullt bilde av den fremmede verden. Lindeström skildrer dem på en måte som gjør det mulig for leseren å oppleve situasjonen så og si sammen med Lindeström. Den omtalte ordvekslingen mellom Lindeström og munken gir et førsteinntrykk av denne teknikken. Spesielt tydelig blir effekten i den følgende episode. Lindeström beskriver her et skummelt møte på en ensom spasertur gjennom St. Kristoffers plantasjer.

Som jag nu bäst där uti min härlighet spasserade, kom där ett vederstyggeligt och fasligt djur, som kallas hagedia, uti skapnaden som en fyrfota, så hög som den största mjödhund, var rätt himmelsblå på ryggen och blodröd under buken, med en lång och bred rumpa, som släpade på marken. Den var också himmelsblå ovanpå och blodröd under, hade ett långt, stort huvud, blått ovanpå och rött under hakan, grymme och faslige ögon,

⁸ Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 44.

stor lång käfta med store, långe och vite tänder, en stor, lång tunga, som hängde utur mun och fläktade likasom på hundarne, när de äro varme.⁹

Dyret Lindeström mötte, var sannsynligvis en leguan, et dyr som Lindeström åpenbart aldri hadde hørt om. Ved å nevne navnet – hagedia – foregriper Lindeström. Som han senere beretter selv, får han vite navnet av verten sin etter å ha kommet tilbake til byen. For å være i stand til å beskrive dette ukjente vesenet tyr Lindeström til å sammenligne det med noe han kjenner: “som en fyrfota”, “som den största mjödhund”, “likasom på hundarne, när de äro varme”.¹⁰ For å beskrive dyret mer nøyaktig bruker han adjektiver som “bred”, “stor” og “lang”.¹¹ Dyrets påfallende blå-røde farge ser ut til å har vært særlig imponerende: Lindeström gjentar fordelingen av fargene – blå oppe, rød under – for hver enkelt del av kroppen han beskriver. Ved hjelp av gjentakelsen peker Lindeström på at det virkelig dreier seg om et dyr som er blått og rødt. Han gjør det helt tydelig at han har sett nøyaktig nok på dyret for å kunne gi en troverdig beskrivelse. Han har nemlig sett på hver enkelt del av kroppen. De andre adjektivene Lindeström bruker for å beskrive dyret, omfatter hans vurdering av dyret: Det er stygt og forferdelig.

Lindeström klarer altså å skildre et helt fremmed vesen ved hjelp av sammenligninger og omfattende bruk av adjektiv. Han fanger dyret så å si med ordene han har til disposisjon.¹² Etterpå presenterer han det til leserne i en kjent og tilgjengelig form. Men før han kan gjøre det, må han selv mestre den konkrete situasjonen som han beskriver veldig anskuelig:

⁹ Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 59f.

¹⁰ Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 59f.

¹¹ Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 59f.

¹² Campbell, *The Witness and the Other World*, 1988, pp. 228, 230; Korte, *Der englische Reisebericht*, 1996, p. 44.

Denna hagedia gick geråden med sin uppgapande käfta åt mig och kom så skinande och glänsande emot solen med sine faslige färgor, att jag trodde visserligen det varit Satanas själv. Jag var aldrig tillförende rädder för något, men då dröp det visst, där orädder satt. Antingen jag bad, korsade mig, lopp eller gick undan, så kom ändå detta faslige djuret och följde tätt efter mig allt in till staden. När jag såg, det ville intet för läsande och Guds ord avvika, så märkte jag fulle, det var intet djävulen, ej heller kunne jag tro så fasligit djur vara till.¹³

Det kommer et dyr mot Lindeström som er helt ukjent for ham, som han synes er ikke bare utrolig stygt og, men også farlig. Han er redd. I den verden han kjenner, finnes det bare en forklaring på dette fenomenet: Det må være djevelen. Men Lindeströms reaksjoner som han også beskriver ganske detaljert, viser læringen han gjennomgår. Først oppfører Lindeström seg akkurat som reglene i den kjente verden hans krever det for et møte med djevelen. Han ber og korser seg. Men da det ikke hjelper noe, skjønner han at det ikke kan være djevelen. Så er det 'bare' frykten som står igjen – frykten for et fremmedartig, kanskje farlig dyr som forfølger ham. Lindeströms læring slutter med en samtale mellom Lindeström og verten hans. Verten forteller ham hva dyret kalles, og forklarer ham at det ikke er farlig.

I Lindeströms verden er forestillingen ennå levende om at det bor mytiske dyr i ytterkantene av den kjente verden.¹⁴ Det karibiske hav og Amerika var på hans tid del av disse ytterkantene. Derfor er det ikke så veldig forbausende at Lindeström er villig å tro at han har møtt djevelen i skikkelse av et skremmende dyr. Spesielt siden han – som nevnt – allerede har blitt konfrontert med djevelens tilværelse i England som entydig er del av den kjente verden: Han

¹³ Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 60.

¹⁴ Sml. Engemann, 'Fabelwesen', 1999, pp. 208-209; Orlandi, 'Reisen, Reisebeschreibungen', 1995, p. 676.

forteller nemlig om flere engelske slott som djevelen bor i. Lindeströms eksempel er interessant siden den viser bruken av paradigmaet forandrer seg på grunn av personlig erfaring: Djevelen eller andre mytiske vesener er ikke lenger nødvendigvis del av en beskrivelse av den Nye Verden. Tvertimot dras tilværelsen deres i tvil: I Europa øker kunnskaper om Amerika.¹⁵ Som følge av dette kreves det at tilsvarende beretninger bør være troverdige. Kunnskapene har derimot utviklet seg på grunn av direkte, personlige møter slik som Lindeström beskriver det i hagedia-episoden i boken sin. Den direkte omgang med det ukjente åpner for muligheten å erkjenne dets virkelige vesen. Derfor er det ikke lenger nødvendig å bruke mytiske forklaringer.

Ett avsnitt av Lindeströms *Geographia* skiller seg tydelig fra de andre – avsnittet om Nya Sverige og indianerne som bor der. I de andre avsnittene tar Lindeström leseren med seg til den Nye Verden. Han lar leseren ta del i opplevelsene sine. Hvordan forfatteren omsetter dette i teksten, er blitt omtalt. I avsnittet som behandles nå, forsvinner jeg-perspektivet nesten fullstendig likesom dialogene. Tempus skifter fra fortid til nåtid. Lindeström skisserer på den måten et statisk virkende bilde av kolonien og dets beboere som han holder fram for leserene sine slik at de kan betrakte det.

Først skildrer Lindeström området Nya Sverige. Han begynner med elven Delaware – samtidig vei til og sentrum av kolonien som la ved dens bredder. Slik følger Lindeström fortsatt prinsippet å ta leseren med seg – til tross for skiftet fra fortellingen til beskrivelsen. Delaware er den vei til, og den beskrives i lyset av denne funksjonen: som vannvei med opplysninger om dypet, farvannet og distanser fra munningen til Asinpinck-fossen. Det følgende kapitlet omhandler breddene – grunnen som kolonien eksisterte på henholdsvis hvorhen den etter planen skulle utvide seg. Motsvarende

¹⁵ Campbell, *The Witness and the Other World*, 1988, p. 219; Korte, *Der englische Reisebericht*, 1996, p. 43.

beskrives ikke bare terrengforhold og jordens kvalitet, men også områdets forutsetning for bosetning og jordbruk. Etter beskrivelsen av området følger tre kapitler om dets klima, planter og dyr. Dermed er områdets beskrivelse som miljø fullstendig. Miljøets enkle bestanddeler skildres etter hverandre i forskjellige kapitler. Dette prinsippet – å ordne informasjonene i en lang rekke – fortsetter i kapitlene: Elven blir framstilt avsnitt etter avsnitt. Landskapet beskrives sted etter sted. Høydepunktet av denne fremgangsmåten er nådd i kapitlet om Nya Sveriges dyreliv. Det begynner slik:

Store lejon, dock släte, björnar, becksvarte store och grymme, drakar, vildsvin, vargar, kattloer, hildringar, vildkattor, elgar, fiskare, espaner, minkar, fyrfoter, bävvar, uttrar, hästar, oxar, kor, hjortar och hinner överflödigt; rävar issprängde och svarte landskillpaddor, dessmanskattor brune store, sköne till foder; harar, getter, ickornar.¹⁶

Slik blir landskapet som Lindeström begynner beskrivelsen av panoramaet sitt med, fylt med flere og flere levende vesener. I denne mengden dukker også fabeldyrene opp igjen: Den omtalte hagedia-episoden viste ennå at det ikke nødvendigvis skjuler seg en djevel bak hvert eneste fremmede levende vesen. Men i beskrivelsen av dyrelivet har draker som representanter av den Nye Verdens fabelaktige vesener fremdeles sin plass.

Etter at rommet er beskrevet, begynner Lindeström å omtale dets beboerne. Da han beskrev landskapet, nevnte Lindeström noen svenske fort og bosetninger. Kolonistene blir ikke nærmere omtalt, hverken under landskapsbeskrivelsen eller i det følgende kapitlet. Indianerne ble allerede nevnt som landets rettmessige eiere i sammenheng med beskrivelsen av Delawares bredd. Nå blir de inngående beskrevet.

¹⁶ Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 105.

Lindeström framstiller indianerne på samme måte som han har skildret området Nya Sverige. I tjue kapitler tar han opp forskjellige aspekter av samfunnet deres – alt fra utseendet, klær, barneoppdragelse, språk, jakt, tro, begravelsesskikker og omgang med kolonistene til kroppspleie. De forskjellige temaer er ikke framstilt i konsekvent logisk rekkefølge. Men det Heidi Marie Soneson sier om kategoriene i andre reisebeskrivelser fra 1600-tallet, passer også her: De er gjennkjennelige for europeere. Dermed blir det mulig å forstå den fremmede verden og å integrere den i den egne, kjente verden.¹⁷ Resultatet av denne framstillingsmåten er også et bilde som er enkelt å håndtere – og som derfor kan skille seg fra virkeligheten: Bruken av kategorier leseren kjenner, for å beskrive det indianske samfunnet gir leseren et innblikk i den fremmede levemåten deres. Bortsett fra feilinterpretasjoner står faren igjen at det ikke tas hensyn til særegenheter siden de ikke passer i kategoriene.¹⁸ Bruken av nåtid i denne beskrivelsen kan i tillegg fremkalle inntrykket av at det omtalte samfunnet finnes til enhver tid i denne tilstand.¹⁹ Allerede i Lindeströms framstilling finnes det henvisninger til forandringer i indianernes levemåte som har oppstått på grunn av kontakt med de europeiske kolonistene.²⁰

Likevel forblir det å presentere den ukjente kolonien Nya Sverige som et bilde for leserne å tilegne seg en fremmed verden og en mulighet til å beskrive den – likesom muligheten å la leseren gjenoppleve forfatterens personlige opplevelser og inntrykk av den fremmede verden.

¹⁷ Soneson, *Image Making*, 2002, p. 34.

¹⁸ Sml. Campbell, *Wonder & Science*, 1999, p. 11.

¹⁹ Sml. Campbell *Wonder & Science*, 1999, p. 11, 62f.

²⁰ Lindeström, *Resa till Nya Sverige*, 1962, p. 112.

Litteratur

- Campbell, Mary Baine: *The Witness and the Other World. Exotic European Travel Writing, 400-1600*. Ithaca 1988.
- Campbell, Mary Baine: *Wonder & Science. Imagining Worlds in Early Modern Europe*. Ithaca, London 1999.
- Engemann, Josef: 'Fabelwesen. Quellen, Definitionen, Darstellungen', in: *Lexikon des Mittelalters, vol. 4*. Stuttgart, Weimar 1999, pp. 208-210.
- Korte, Barbara: *Der englische Reisebericht. Von der Pilgerfahrt bis zur Postmoderne*. Darmstadt 1996.
- Lindström, Per: *Resa till Nya Sverige*. Redigerad av Alf Åberg. Stockholm 1962.
- Orlandi, Giovanni: 'Reisen, Reisebeschreibungen. A. Westen. II. Reisebeschreibungen. [1] Lateinisches Mittelalter', in: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 7 [Planudes-Stadt (Rus)]. München 1995, pp. 675-676.
- Soneson, Heidi Marie: *Image Making. Concepts of Civilization in the Seventeenth-century Writings of Johann Müller*. Ann Arbor 2002.